

Paweł Bronowski
Towarzystwo „Kuźnia”

ŚRODOWISKOWY PROGRAM PROFILAKTYKI UZALEŻNIEŃ PROPOZYCJA OCENY SKUTECZNOŚCI

I. Środowiskowy program prewencyjny - założenia ogólne

Od dawna badania naukowe i doświadczenia kliniczne dowodzą, że żaden pojedynczy czynnik nie może być uznany za podstawową przyczynę uzależnienia. Problem ten jest zdeterminowany przez wiele różnorodnych elementów i przez to w znacznym stopniu skomplikowany. W świetle tego jest oczywiste, że kompleksowy i efektywny program profilaktyczny oddziaływujący środowiskowo musi oferować kombinację strategii zgodnych z indywidualnymi potrzebami odbiorców. Zarazem nie może on odnosić się jedynie do aspektu indywidualnego - powinien natomiast dotyczyć czterech elementów: pojedynczej osoby, rodziny, grupy rówieśniczej oraz lokalnej społeczności.

Warto zaznaczyć stale wzrastającą wśród innych programów profilaktycznych rolę programów środowiskowych, tj. takich, które starają się koncentrować różne typy oddziaływań profilaktycznych na poziomie lokalnej społeczności. Ten sposób patrzenia na zapobieganie narkomanii stał się w ostatnim okresie bardzo popularny[1, 2, 3].

Program Towarzystwa Kuźnia nastawiony jest na środowiskowe aspekty zapobiegania narkomanii. Towarzystwo Zapobiegania Patologiom Społecznym „Kuźnia” działa od 6 lat. Program przeznaczony jest dla młodych ludzi zagrożonych narkomanią (obarczonych czynnikami ryzyka). Oddziaływania realizowane są poprzez sieć małych klubów grupujących młodych ludzi z lokalnych środowisk (dzielnica, gmina).

Kluby pracują w systemie opieki dziennej oferując indywidualną opiekę psychologiczną, działania grupowe, interwencje rodzinne oraz alternatywne formy spędzania wolnego czasu. Personel klubów składa się z psychologów, pedagogów, pracowników środowiskowych oraz instruktorów zajęciowych.

Kluby współpracują z instytucjami tworzącymi lokalne środowiska (lokalne władze, szkoły, ośrodki opieki społecznej, jednostki policji, otoczenie sąsiedzkie). Współpraca ta polega zarówno na wyszukiwaniu młodych ludzi zagrożonych patologiami, jak i na koordynowaniu działań w odniesieniu tak do poszczególnych podopiecznych, jak i lokalnych społeczności.

Wiek podopiecznych zależy w znacznym stopniu od lokalnie istniejących potrzeb, zamyka się w przedziale od 6 do 19 roku życia. Czas trwania programu i jego intensywność są zależne od potrzeb poszczególnych podopiecznych.

W chwili obecnej istnieje ponad 50 klubów w Polsce, objętych opieką jest około 4 000 młodych ludzi.

Kluczowe dla skuteczności podejmowanych przez „Kuźnię” działań są dwa elementy:

1. Poprawne zidentyfikowanie odbiorców programu.
2. Dotarcie do osób zagrożonych.

Ad 1. Odbiorcy programu (grupa ryzyka).

Odbiorcy programu to osoby obarczone czynnikami ryzyka. Można zawrzeć je w następujących grupach:

- A. Osoby przejawiające zachowania antysocjalne.
- B. Wczesne stadia eksperymentowania ze środkami odurzającymi.
- C. Wzrastanie w rodzinie dysfunkcyjnej.

D. Indywidualne czynniki psychologiczne (m.in. niska samoocena, wysoki poziom lęku i frustracji, funkcjonowanie nastawione na poszukiwanie sensacji, brak umiejętności interpersonalnych).

E. Grupa rówieśnicza (m.in. koledzy, znajomi używający substancji psychoaktywnych, grupy subkulturowe).

F. Czynniki związane ze środowiskiem lokalnym (ubóstwo, bezrobocie, duża dostępność środków odurzających, dezintegracja środowiska lokalnego).

Czynniki te uważane są za kluczowe dla prawidłowego zidentyfikowania „populacji ryzyka” poddanej oddziaływaniom [4, 5, 6].

Ad 2. Dotarcie do grupy ryzyka.

Lista instytucji stykających się z młodzieżą z grup ryzyka podlega dużym zmianom w zależności od poszczególnych środowisk lokalnych. Do najbardziej istotnych można zaliczyć:

- A. Szkoły i placówki wychowawcze.
- B. Służba zdrowia (ogólna, PZP, Placówki Lecznictwa Odwykowego).

C. Policja (wydziały dla nieletnich).

D. Ośrodki Opieki Społecznej.

Wszystkie wymienione powyżej instytucje poprzez swoją pracę z młodymi ludźmi stykają się również z zaprezentowaną wcześniej „grupą ryzyka”. Każda z nich dysponuje ponadto własnym potencjałem mogącym odpowiadać na różnorodne potrzeby młodych ludzi, w tym również tych obciążonych czynnikami ryzyka.

Warto zarazem podkreślić rolę penetracji obszaru pozostającego poza kontrolą instytucji - podwórek, bram, placów zabaw. Tam również są dzieci lub młodzież będący już w początkowych stadiach patologicznych mechanizmów adaptacyjnych. Rolę „wywiadowców terenowych” w „Kuźni” spełniają pracownicy środowiskowi, ich dotychczasowe działania są obiecujące. W minionym roku szczególnie nacisk położony był na tworzenie grup środowiskowych grupujących podopiecznych „zebranych z ulicy”.

W kontekście przedstawionych powyżej założeń warto dodać, iż punktem wyjściowym działań przeznaczonych na potrzeby lokalnej społeczności jest wstępna „Diagnoza Środowiska Lokalnego”. Jej celem jest oszacowanie zagrożeń i potencjalnych możliwości związanych z konkretnym środowiskiem lokalnym. Raport przygotowany przez pracowników klubu (przede wszystkim przez pracownika środowiskowego) tworzony jest we wszystkich ośrodkach w Polsce według jednakowego schematu, opracowanego w oparciu o zgromadzone w poprzednich latach doświadczenia. Raporty są cyklicznie uzupełniane o nowe elementy.

Warto dodać, iż kluczowa dla skuteczności programu środowiskowego „wstępna diagnoza” podkreślana jest w większości opracowań dotyczących lokalnie koordynowanej prewencji [7, 8, 9].

II. Ocena efektywności podejmowanych przedsięwzięć

Od początku istnienia Towarzystwa przykładamy dużą wagę do monitorowania podejmowanych działań. Dotyczy to przede wszystkim gromadzenia informacji o osobach wchodzących do programu (zebranie danych demograficznych oraz informacji o funkcjonowaniu społecznym). Poszczególne kluby regularnie prezentują również charakterystyki grup objętych opieką oraz aktualnie realizowane działania. Każda osoba objęta programem oceniana jest również w oparciu o standardową w całym kraju ankietę. Jej podstawowym celem jest zebranie informacji o czynnikach ryzyka obciążonych podopiecznych.

W toku kilkuletniej pracy coraz wyraźniej widoczna jest potrzeba oszacowania skuteczności programu w dłuższych przedziałach czasowych. Podjęli-

śmy już wstępne, pilotażowe badania dotyczące tego zagadnienia. Ogniskowały się one głównie wokół próby ujednoczenia oceny czynników ryzyka prezentowanych przez naszych podopiecznych skupionych w różnych klubach. Obecnie przygotowujemy bardziej kompleksowy program ewaluacji, którego celem jest odpowiedź na pytanie, jak podejmowane działania wpływają na funkcjonowanie społeczne oraz wyznaczniki osobowościowe naszych podopiecznych w 12 - miesięcznej perspektywie.

Warto dodać, że ocena skuteczności programów środowiskowych jest wyjątkowo złożona, a opracowania dotyczące tych zagadnień akcentują wieloaspektowość podejmowanych działań. Trudności w oszacowaniu zmian, dotyczą zarówno indywidualnych uczestników programu jak i społeczności lokalnej [11, 12].

Podjęliśmy prace nad stworzeniem metody oceniającej skuteczność podejmowanych działań. Punktem wyjścia były doświadczenia nabyte w toku pięcioletniej pracy z grupami młodzieży mającej trudności z dostosowaniem społecznym, wywodzącej się z różnych środowisk, różniącej się wiekiem i płcią. Istotne były nie tylko doświadczenia psychologów pracujących w ramach naszej organizacji, lecz również dane uzyskane dzięki stosowanym w pracy kwestionariuszom (obecnie czwarta jego wersja).

W chwili obecnej dysponujemy wstępną wersją „Listy Czynniki Ryzyka”. Jest ona nakierowana na grupy czynników ryzyka przedstawione w części I. Psychologowie pracujący w klubach „Kuźni” na terenie całego kraju dokonali oceny 80 podopiecznych w oparciu o tę wstępną, pilotażową wersję. Zgromadzony materiał wydaje się być obiecujący, jego analiza wskazuje dalsze kierunki prac.

Lista (w wersji wstępnej) dotyczy elementów ujętych w pięć grup opisujących różne aspekty funkcjonowania młodego człowieka: Zachowanie, Czynniki psychologiczne, Rodzina, Środowisko, Postawy. Grupują one czynniki ryzyka opisane powyżej.

Informacje zgromadzone przy pomocy „Listy Czynniki Ryzyka” oraz uwagi psychologów dokonujących oceny podopiecznych zostały wykorzystane przy opracowaniu kwestionariusza, który będzie podstawową metodą w przygotowywanym programie ewaluacji działań „Kuźni”.

III. Planowana procedura

Ocena osoby wchodzącej do środowiskowego programu psychoprophylaktycznego powinna dotyczyć 3 grup czynników: związanych z dostosowaniem

waniem społecznym, elementami behawioralnymi oraz mechanizmami psychologicznymi. Oddziaływanie na te 3 elementy stanowi zarazem podstawową zasadę profilaktyki systemowej, zorientowanej środowiskowo. Ocena młodego człowieka w aspekcie trzech wymienionych czynników, związki zachodzące między nimi i zmiany w toku podjętych działań - to cel projektowanej ewaluacji.

a. Badana grupa

Podopieczni Towarzystwa „Kuźnia”.

Wiek od 16 do 19 r. ż.

Obarczenie czynnikami ryzyka.

Liczebność: 200 osób z 20 klubów.

b. Metody użyte w programie

(Wszystkie dane zbierane będą przez psychologów)

1. Kwestionariusz składający się z 2 części:

a. Zmienne psychospołeczne. Dotyczą one następujących zagadnień:

- funkcjonowanie rodziny,
- funkcjonowanie grupy rówieśniczej.

b. Zmienne behawioralne koncentrują się na następujących elementach:

- używanie środków odurzających,
- czyny autoagresywne,
- zachowania antysocjalne.

2. Standardowy kwestionariusz osobowościowy.

3. Karta dokumentująca działania podjęte w odniesieniu do każdego podopiecznego objętego programem.

c. Procedura

1. Ocena funkcjonowania społecznego (elementy społeczne i behawioralne) w oparciu o przygotowaną ankietę.

2. Ocena psychologiczna w oparciu o wystandaryzowany kwestionariusz oceniający aspekty osobowościowe.

3. Ponowne zebranie danych dotyczących funkcjonowania społecznego oraz elementów osobowościowych w 3, 6 i 12 miesiącu od momentu wejścia do programu.

4. Zebranie informacji o podjętych działaniach wobec każdej z osób (opieka indywidualna, kontakty z rodziną, działania grupowe).

IV. Uwagi końcowe

W kontekście opisanego powyżej projektu oceny efektywności programu warto zwrócić uwagę na następujące jego aspekty:

* Konieczność opracowania metody pozwalającej odpowiedzieć na pytanie, czy i w jakim stopniu osoba objęta programem prewencyjnym obciążona jest czynnikami ryzyka, wydaje się być kluczowa dla efektywności programu. Nabiera to szczególnego znaczenia w odniesieniu do programów zorientowanych środowiskowo i obejmujących zróżnicowaną grupę młodych ludzi.

* Prawidłowo przygotowana metoda oceny czynników ryzyka pozwala na ujednoczenie perspektywy, z jakiej patrzymy na kwestie zagrożenia narkomanią i innymi patologiami społecznymi. Pozwala to na uwzględnienie tak czynników indywidualnych jak i środowiskowych.

* Do podstawowych trudności związanych z proponowanym programem należy zaliczyć brak grupy kontrolnej (jej prawidłowy dobór jest utrudniony wobec charakterystyki badanej grupy) oraz kwestia uwiarygodnienia zebranych od młodych ludzi danych (rozważana jest możliwość zebrania danych również od członków rodzin podopiecznych).

Paweł Bronowski

Community Drug Prevention Programme; Project of Outcome Evaluation

Summary

A local community based drug prevention programmes became very popular. Cooperation between various agencies, local coordination and well-identified target population seem to be important elements of a local oriented approach in the field of the drug prevention.

One of the drug prevention programmes for local communities in Poland is carried out by The Kuźnia Society (NGO). The group of participants consists of 4000 young people in 50 centers.

The project of the outcome evaluation is prepared for group of 200 young persons in 20 small centers (youth clubs). Social functioning questionnaire and standardized personality questionnaire will be used. Each element of the activity will be monitored. Data will be taken in the beginning of the programme, after 3,6 and 12 months of its duration.

Key words: local community, drug prevention programme, evaluation.

NGO - nongovernmental organizations.

Piśmiennictwo

1. Tackling Drugs Together, A consultation document on a strategy for England 1995 -1998. London, HMSO 1994.
2. Hunt G.P.: „Recent developments in drug and alcohol prevention policy in the U.S.: a case of strange bedfellows”, *Alcologia, European Journal of Alcohol Studies*, 1, January - April 1993.
3. Rey K., Feagre C., Lowery P.: *Prevention Research Findings:1988, OSAP Prevention Monograph 3*, Rockville, Office for Abuse Prevention, 1990.
4. Jones C., Battjes R.: *Etiology of Drug Abuse: implications for prevention*, NIDA Research Monograph 56, US Department of Health and Human Services, 1985.
5. Perry C., Jessor R.: *The concept of health promotion and prevention of adolescent drug use*, *Health Education*, 12, 1985.
6. Griswold-Ezekoyé S., Kumpfer K., Bukoski W.: *Childhood and Chemical Abuse: Prevention and Intervention*, Haworth Press, New York, 1986.
7. *Annual Progress Report 1993/94*, Drugs Prevention Initiative, Home Office 1994, London.
8. Ruggiero V.: *Perceptions of the Drug Phenomen in Central Lambeth*, Drugs Prevention Initiative, Home Office, London 1992.
9. Gilman M.: *An Overview of the Main Findings and Implications of the Seven Action Studies into the Nature of Drug Use in Bradford*, Bradford Drugs Prevention Team, Bradford, 1994.
10. Dorn N., Karim M.: „Drug Prevention”: a review of the English language literature, *ISDD Research Monograph Five*, London, 1992.
11. Nixon J.: *Factline 91: An Evaluation of a Drugs Information Campaign in Brighton*, Brighton Polytechnic, Department of Community Studies, February 1992.
12. Parker L.: *Music Against Drugs: An Evaluation of a Drugs Prevention Diversionary Activity*, Central Drugs Prevention Unit, Home Office, 1993.